

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

УДК 911.3

Денисик Г.І., Кізюн А.Г.

Селитебні ландшафти: терміни і поняття, їх суть та правомірне використання

Розглянута сутність понять «селитебний», «сільський селитебний» і «сільський» ландшафт, їх правомірне використання в процесі пізнання антропогенних ландшафтів, доказано, що використання терміну «сельбищный» замість «селитебний» ландшафт є невдалим, наведено чітке визначення селитебного ландшафту та розглянута його структура.

Ключові слова: селитебний ландшафт, сільський ландшафт, поняття, терміни, сельбищный ландшафт.

Денисик Г.И., Кизюн А.Г. Селитебные ландшафты: термины и понятия, их сущность и целесообразное использование. Рассмотрена сущность понятий «селитебный», «сельский селитебный» и «сельский» ландшафт, возможности их использования в процессе исследования антропогенных ландшафтов, доказано, что использование термина «сельбищный» вместо «селитебный» ландшафт некорректно, предложено определение селитебного ландшафта и рассмотрена его структура.

Ключевые слова: селитебный ландшафт, сельский ландшафт, понятия, термины, сельбищный ландшафт.

Denysyk G., Kizyun A. Selitybnyi landscapes: terms and concepts, their essence and lawful use. Was consider essence of concepts «selitybnyi», «rural selitybnyi» and «rural» landscape, their lawful use in knowledge of anthropogenic landscapes, showed that use of the term «selbyschnyy» instead of «selitybnyi» landscape is incorrect, given a clear definition of selitybnyi landscapes and reviewed the structure of it.

Keywords: selitybnyi landscapes, rural landscapes, concepts, terms, selbyschnyy landscape.

Наявність проблеми. У 1908 році І. Огієнко у книзі «Українська граматична термінологія» зазначав: «... у нас що ні письменник, то свій власний правопис, що ні вчений – своя власна термінологія» [10, с. 14]. Ця думка не лише не втратила актуальності, але й набуває з кожним роком більшої гостроти. На жаль, це стосується й антропогенного ландшафтознавства, де з недавніх пір поряд із уже усталеними термінами й поняттями почали вживати різноманітні словосполучення з однаковим значенням. Розпочалися так звані «ігри у нові слова» [5]. У зв'язку з цим, виникла потреба діагностувати «хворобу термінотворення» в антропогенному ландшафтознавстві, хоча би на прикладі окремих назв і понять, що вже мають узвичаєні терміни.

Аналіз попередніх досліджень. Антропогенне ландшафтознавство активно розвивається лише з 70-х років ХХ ст. Закономірно, що детального аналізу його нових термінів і понять поки-що мало. Перший на це звернув увагу В.П. Коржик і розпочав полеміку щодо вживання термінів «антропогенний» чи «антропічний» [8]. У 1998 р. Автори статті звернули увагу на абсурдність таких нових понять і термінів в антропогенному ландшафтознавстві як «природно-антропогенний» ландшафт і «природно-антропогенний процес», «антропогенно-сільськогосподарський» ландшафт і, навіть, «штучний» ландшафт [4, с. 20], а у 2000 р. розглянули це питання трохи детальніше [5]. Є цікаві публікації, що

частково задівають терміни й поняття антропогенного ландшафтознавства, у В.М. Пащенко [11].

Мета: на прикладі терміну «сельбищний» не лише детально проаналізувати як «ігри у нові слова» продовжуються у антропогенному ландшафтознавстві, але й показати їх необґрунтованість та невдале використання.

Результати дослідження. Ландшафти заселених територій або селитебні (від слова «селити», «селитися») ландшафти займають особливе місце в структурі антропогенних ландшафтів. З їх появою в межах будь-якого континенту і навіть акваторії Світового океану починається активний процес антропогенізації натуральних та формування антропогенних ландшафтів. Створена система поселень утворює своєрідний каркас антропогенних ландшафтів Землі, а люди і техніка, що тут знаходяться – основне джерело їх подальшого формування та функціонування [4].

У спеціальній географічній літературі термін «селитьба» використовується мало; частіше його заміняють словом «поселення». Є.Б. Алаєв: поселення – це територія з усіма необхідними умовами життя, праці та відпочинку людей [1]. Л.І. Воропай і М.М. Куниця підкреслюють системний та інтеграційний характер поселень [2]. У географічній енциклопедії України поселення розглядається як селитебна зона [3, 7]. З ландшафтознавчого погляду вперше селитьбу розглянув Ф.М. Мільков – «селитебні ландшафти – це антропогенні ландшафти населених пунктів: міст і сіл з їх забудовами, вулицями, дорогами, садами і парками» [9, с. 71]. У подальшому термін «селитебний ландшафт» одержав загальне визнання і зараз широко використовується в дослідженнях антропогенних ландшафтів. Разом з тим, є й інші назви заселених людьми територій. Так, поряд із уже усталеним терміном «селитебний ландшафт» починає вживатися словосполучення «сельбищний ландшафт», при цьому обидві назви мають однакове значення – «заселена територія».

Перший аргумент проти вживання пізнішого терміну базується на одному з головних принципів термінології: якщо новий термін є, а нового поняття за ним немає, то це не більше, ніж гра у слова. Одна з найважливіших вимог до розбудови термінології – не замінювати без доконечної потреби вже усталені назви. Усталеною вважається назва, письмово зафіксована відповідним словником (фаховим чи тлумачним) або енциклопедією (також фаховою чи загальною). Найавторитетнішим арбітром у цій суперечці є статті у «Географічній енциклопедії України» під назвою: «ландшафт селитебний» [3, с. 256-257], «селитебна зона» [7, с. 172-173] і відсутність у них будь-яких словосполучень з прикметником «сельбищний». Академічні словники та енциклопедії – це взірці нормативності, правильності мови. Нове запозичення дістає права громадянства лише тоді, коли його включено до такого видання.

Другий аргумент «проти» полягає у тому, що жодна терміносистема не повинна плодити назви-синоніми. Такі лексичні явища, як синонімія, омонімія, паронімія, тобто будь-яка варіативність, яка доречна й бажана у художньому стилі, недопустима у сфері термінології, тому що порушує головну ознаку терміну – його смислову прозорість, чіткість, однозначність. Найкращим виходом з такої ситуації є прибирання одного із синонімів – зазвичай того, який виник пізніше. Аксиома ідеальної термінології твердить: $1=1$, тобто «одне поняття має один мовний знак для вираження» і навпаки – «одне слово мусить називати лише одне поняття».

Отже, дотримання основних принципів термінології вимагає категоричного вибору між «селитебний» і «сельбищний». Допускати рівноправне вживання обох назв – означає свідомо долучатися до руйнування системи ландшафтознавчої термінології. І у цьому протистоянні беззаперечні переваги на боці першого терміну як такого, що виник значно раніше і головне – зафіксований новітнім фаховим академічним виданням України.

Варто також зазначити, що при спробах утворити термін «сельбищний ландшафт» зовсім не враховані мовні чинники. Це неприпустимо при творенні нового терміна, оскільки термінологія – лише мовна підсистема, яка підпорядкована усім загальномовним універсальним нормам (орфоепічним, орфографічним, граматичним, лексичним). А вживання прикметника «сельбищний» у ролі терміна порушує низку обов'язкових норм. По-перше, обидва слова – і мотивуюче, і мотивоване – відносяться до застарілої лексики, на що вказує академічний «Словник української мови» в 11 томах: сельбище, *заст. Поселення. Приклад з худ. літератури: На цім місці (в Сімферополі) було грецьке сельбище Неаполіс. О. Вишня.* Прикметник «сельбищний» не зафіксований цим словником, але він при тому цілком нормативний і вписується в загальну модель творення українських прикметників з суфіксом -н-. Проте творення нових слів, тим більш – термінів, на базі застарілої лексики, що вийшла з активного уживання, яка незвичайна й почасти незрозуміла сучасному мовцю, не може бути визнане прогресивним явищем при усій повазі до чистоти української мови. Отже, найголовніша претензія до цього утворення – воно має затемнене, непрозоре значення через свою застарілість і маловживаність.

Крім того, новостворений термін повинен легко вимовлятися, бути милозвучним, як цього потребують орфоепічні норми нашої мови. Це досягається шляхом рівномірного поєднання у складі приголосних і голосних звуків, чому не відповідає слово «сельбищний», яке вимовляється [сел'бищний], тобто має збіг спочатку 2-х, а потім – 3-х приголосних в основі, що нетипово і небажано для української мови. За такої будови і вимови цей термін геть позбавлений перспективи увійти у міжнародну термінологічну систему, а це обов'язково повинно враховуватися при створенні нової термінологічної назви.

Отже, аргументи проти поширення термінологічної сполуки «сельбищний ландшафт» досить вагомі: це порушення як загальномовних, так і власне термінологічних вимог до новоутворень. Ці порушення навряд чи можуть компенсувати «російське» походження слова «селитебний», яке досить прозоро пов'язане з мотивуючим його словом «селити(ся)», просте у написанні й вимові, добре відоме фахівцям з географії, занесене у енциклопедію, широко вживається у наукових монографіях, статтях, дисертаціях з ландшафтознавства. І немає ніякої користі в тому, щоб засмічувати й так далеку від досконалості ландшафтознавчу термінологію синонімами-дублікатами. Корисно, навпаки, позбуватися ідентичних за змістом, але різних за формою назв, аби терміносистема працювала краще й ефективніше.

З приводу надуманих нових назв-синонімів щодо терміну «селитебний ландшафт» раніше зауважували: «крім «селитебні», є ще інші загальні назви заселених людьми територій, зокрема: «сельбищні» – зараз стає популярною, хоча не зрозуміло, як місто або міську агломерацію можна вважати сельбищем; «поселенські» – чому не «заселенські» або «виселенські»? Критичні зауваження щодо назви «селитебні», терміну «селитьба», як російськомовних, не є

обґрунтованими. «Селитьба» – слово староруське і його можна однаково використовувати як в українській, так і в російській та білоруській мовах» [6, с. 5].

Враховуючи глибину антропогенізації натуральних ландшафтів, більшість авторів розділяють селитебні ландшафти на два типи – міські та сільські [1, 2, 4, 6, 9]. Вся складність у тім, що й тепер немає точних і до того ж універсальних ознак для розмежування міста і села. Більше того, землі всіх поселень розділені на три групи: землі міст, селищ міського типу і землі сіл. Не є критерієм і кількість населення. У різних країнах мінімум жителів для міст неоднаковий: в Японії – 30 тис. осіб, у США – 2,5 тис., в Канаді – 1 тис., у Росії – 12 тис., в Україні – чітко не визначено: понад 2 тис. жителів [4]. Одночасно наявні села, кількість жителів яких значно перевищує встановлений мінімум для міст. Це ускладнює пошук суттєвих відмін в антропогенних ландшафтах малого міста (містечка), селища міського типу та великого за площею і кількістю населення села.

Загалом, у розумінні поняття «селитебний ландшафт» суттєвих розбіжностей у різних авторів немає. За основу взято визначення селитебного ландшафту Ф.М. Мільковим [9, с. 71], погляди якого розділяє й автор. Разом з тим В.Т. Гриневецький дещо конкретизує поняття «селитебний ландшафт» і наводить три його визначення. Селитебний ландшафт це: а) вид антропогенного ландшафту, що являє собою заселену місцевість з концентрованою забудовою; б) відведені під житлову забудову ландшафтні комплекси; в) місцевість із залишками будівель і споруд колишніх поселень людей [3, с. 256-257]. З цим визначенням селитебного ландшафту співпадає й розуміння поняття «селитебна зона» – «територія населеного пункту, що являє собою єдність матеріально-просторового середовища та процесів життєдіяльності населення, які відбуваються у її межах» [7, с. 172].

Узагальнюючи вище зазначене приходимо до такого визначення: *селитебний ландшафт – це антропогенний ландшафт, що формується і функціонує під впливом селитебної діяльності людей*. Якщо селитебна діяльність людей призводить до розбудови міста – формується міський, містечка – містечковий, села – сільський ландшафт (рис. 1). Разом з тим, не завжди правильним є вживання словосполук

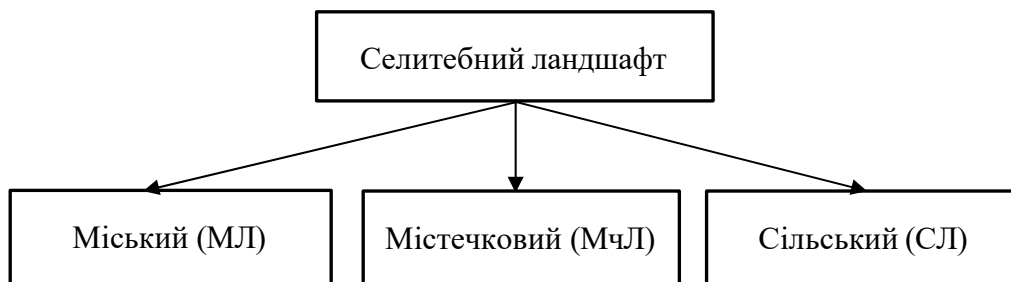

Рис. 1. Структура селитебного ландшафту

«міський селитебний ландшафт» або «сільський селитебний ландшафт». Ці терміни доцільно вживати лише тоді, коли дослідження стосуються заселених людиною у містах чи селах територій, місця їх безпосереднього проживання. Якщо врахувати, що в структуру поселень, зокрема сільських, крім територій зайнятих жилою забудовою, входять тракторні стани, ферми, токи, дороги, кар'єри, ставки тощо, доцільніше використовувати термін з більш широким значенням – сільський ландшафт (ідентично містечковий і міський ландшафт).

Висновки. Дослідник з питань урегулювання термінології П.О. Селігей діагностував «хворобу термінотворення» і виділив такі її прояви: 1) пере-насичення тексту малозрозумілими й зайвими термінами; 2) невиправдане залучення термінів з інших, навіть не суміжних наук; 3) вигадкування нових назв і понять, що вже мають узвичаєні терміни [10, с. 48]. Ці три тенденції, справедливо вважає автор, серйозно перешкоджають науковій комунікації й викликають тривогу за сьогодиншній і завтрашній стан української, додavimo і ландшафтознавчої, термінології. Праці С.Л. Рудницького, К.І. Геренчука, О.М. Маринича, П.Г. Шищенка та інших географів і ландшафтознавців України – зразок поєднання науковості, доступності й оригінальності краси опису природи. Засилля запозичених термінів, пишномовних речень їм не притаманне. Безперечно, що поява нових термінів і понять, своїх чи запозичених з інших наук, – процес об’єктивний. Проте безпідставне захоплення ними не прикрашає ландшафтознавство, зокрема й антропогенне.

1. Алаев Е.Б. Экономико-географическая терминология / Е.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1977. – С. 82-83.
2. Воропай Л.И. Селитебные геосистемы физико-географических районов Подольи / Л.И. Воропай, М.Н. Куница. – Черновцы: ЧГУ, 1982. – 91 с.
3. Гриневецкий В.Т. Ландшафт селитебный / В.Т. Гриневецкий // Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: Українська Радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – Т.2. – С. 256-257.
4. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 289 с.
5. Денисик Г.І. «Ігри в нові слова» в ландшафтознавстві / Г.І. Денисик // Ландшафти і сучасність: 36. наук. пр.. – Київ-Вінниця: Гіпаніс, 2000. – с. 62-64.
6. Денисик Г.І. Селитебні ландшафти Поділля / Г.І. Денисик, О.І. Бабчинська. – Вінниця: Теза, 2006. – 256 с.
7. Ключниченко Є.Є Селитебна зона / Є.Є Ключниченко // Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К.: Українська Радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1993. – Т.3. – с. 172-173.
8. Коржик В.П. К вопросу классификации измененных геокомплексов / В.П. Коржик // физическая география и геоморфология, 1978. – Вып. 19. – С. 17-22.
9. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н. Мильков. – М.: Мысль, 1973. – 222 с.
10. Огієнко І. Українська граматична термінологія / І. Огієнко. – Київ: Б.В., 1908. – 136 с.
11. Пащенко В.М. Ландшафтна різноманітність та її історичні трансформації / В.М. Пащенко // Проблеми ландшафтного різноманіття України. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 2000. – С. 28-33.

